

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ПРО СВЯТОГО ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО ЯК ОБ'ЄКТ НАЙПЕРШЕ РОСІЙСЬКОГО ІМПЕРСЬКОГО ВИМІРУ?..

Ричка В. Володимир Святий в історичній пам'яті. – Київ,
2012. – 202 с.

Минуле тисячоліття кончини святого Володимира Великого пропонувало рідкісну, самотню нагоду для якнайширшого звернення до джерел національної традиції. Проте, як і багато інших ювілейних дат – на чолі хіба з найголовнішою останнього часу: двоохоліттям Тараса Шевченка, в нинішній Україні його потенціал виявився незапогребуваним. Так звані вже довготривалі незмінно “трудніші часи”, звичайно, – не оправдання. Набагато активніше спрацьовує послідовне нав'язування інших, не тільки чужих, а й нерідко відверто чужорідних ідеалів, повзуче намагання відірвати українців від природного історичного коріння як одного з найістотніших чинників самобутності й внутрішніх формотворчих факторів незалежності. За таких зусиль те завдання, яке свого часу на хвилі знаменного національно-культурного піднесення передбачала укладена перед 1646 р. й досі не розшукана коротка редакція Початкового літопису – “Скорочений виклад хроніки святого отця нашого Нестора, призначений для навчання дітей, аби знали історію свого народу”¹, виявляється “непотрібним”. Доводилося навіть чути від “визнаних авторитетів”, ніби ми виводимося щойно з ХІХ ст., а оті давніші часи уже не мають значення... Безперечно, – тільки в інтересах засадження відповідних ідей та з огляду потуг їх носіїв і пропагандистів...

На тлі так сформованого переважаючого забарвлення актуально поширених накинутих “згори” настроїв одним з небагатьох потенційних свідчень уваги до традиції святого Володимира Великого ніби покликана була стати невелика книжка, присвячена, як переконає назва, підсумуванню уявлень щодо еволюції історичної пам'яті про князя-хрестителя Русі-України. Не позбавлена елементів “розкішного видання” (збільшений супроти прийнятого в науковій літературі кегль, чималі поля, побільшені вдвічі при достатньо численних джерельних цитатах, ілюстрування – від “неунікненних”, як виявляється, навіть і в актуальному українському контексті білібінських історичних реконструкцій починаючи) додали обсягу до достатньо скромного, все ж, як для такої теми, тексту. Однак, повинно би, звичайно, йтися, найперше про історично-культурне наповнення викладу, обіцяне й логічно очікуване широке осягнення теми...

Однак уже побіжне знайомство зі змістом за надрукованими так само “розкішним” кеглем заголовками поодиноких розділів провокує найвиразніше

¹ Ця досі не розшукана унікальна позиція української історичної літератури другої чверті ХVІІ ст. самотній раз зафіксована в заповіді званого київського церковного пись-

менника Афанасія Кальнофойського (1646): *Aleksandrovych V. The Will and Testament of Afanasij Kal'nofojs'kyj // Harvard Ukrainian Studies. – Harvard, 1991. – Vol. XV, N. 3–4. – P. 423.*

дивний, як для такого видання, набір вражень. Сама постать “Батька Русі”, на загал, мала б, либонь, сприйматися без особливіших застережень. Проте одразу ж наступний розлогий розділ щодо винайдення “свято-володимирської спадщини” зусиллями ідеологів Московського царства не тільки видається “не цілком” на місці – як тематично, так і фактично, а й водночас від самого початку позначений очевидним і безперечним немалим часовим зміщенням. “Винайдення”, як відомо, розпочалося, власне, ще задовго до об’явлення отого “царства”. Уявляти само “царство” ніби від незапам’ятних часів на тлі добре знаного історичного процесу його приземлення на відомому пагорбі над Московою-рікою, хіба, не випадало б... Коли до так укладеної схеми додати також чимало уваги до особи князя-хрестителя ще й як наступного об’єкту стійкої імперської пам’яті, закономірно очікуваний український розділ не тільки несподівано опиняється, чомусь, аж після обширного московського-імперського викладу. Чому саме – здогадатися, зрештою, зовсім не складно: пріоритети виявлено аж надто виразно. “Священна” байка про “домонгольську” “давньоруську спільність”, яку окремі новіші її апологети схильні дотягати навіть до кінця XIV ст., й поява українського феномену щойно нібито аж лише після цього видає відданість добре знайомій історіографічній комбінації, витвореній у цілком конкретному, проте, насамперед, – давно вже і безнадійно застарілому, нафантазованому белетризованому контексті. Внаслідок такого родоводу вона здатна сприйматися хіба що чарівною байкою з належним такій шануванням. До того ж, як переконує формулювання заголовків поодиноких параграфів українського розділу, їх ще й відведено, насамперед – і майже винятково, уже немало новішим для національного досвіду виявам шанування святого Володимира Великого. Про безперечну скромність обсягу на незмінно “широкому” розбудованому московсько-імперському тлі так само трактувати зайве... А заключний коротший текст замість епілогу під заголовком “Українізація Володимира” (sic! – саме так: зовсім уже запанібрата, що, втім, у самому тексті стосовано й раніше) в сучасного українського автора не потребує хоча б доповнення: після багатовікової цілеспрямованої “московізації” та наступної не менш наполегливої “русифікації”. Однак уже аж такої українізації, за всіма ознаками, читачеві очікувати не випадає ніяк... Запитання чому і через що святий Володимир Великий мав “підпасти під українізацію” так само не повинно б видатися зайвим, але це теж все та ж “неприпустима українізація”. І чи “українізація” – справді достатньо коректне поняття для цього конкретного історичного явища? Тому навіть на тлі формулювань уже самого змісту чітко засвідчено послідовну схильність дивитися на проблему аж ніяк не через українські окуляри, віддавати перевагу “незмінно кращим” московським...

Таке вперше виразніше виявлене уже в змісті наставлення заманіфестовано і в короткому вступі, який на трьох сторінках, фактично, так само викладає зміст того, що випадає очікувати надалі (навіть з буквральними цитатами і тими самими помилками як свідченням повсюдного тріумфу комп’ютеризації). Тільки мимохідь відзначивши нібито власну заслугу встановлення, “що в своїх первісних формах шанування пам’яті князя Володимира склалося ще в киево-руські часи (sic!)”

* Підозрювати автора, ніби він мав написати таке при здоровому глузді, звісно ж, не випадає. “Заслугу” належить віднести найперше до безпосереднього вищого джерела – “знаменитого” в багатьох конкретних

виявах актуального “управління наукою”, якому залежить не так на самій науці, як поширенні всяких усе нових і нових завідомо “прогресивно-божевільних” “вимог”, тільки й здатних в очах управлінців від

(с. 5), автор далі – “все залежить від того, як ту плівку проявляти” (с. 5) – одразу перекинувся до завідомо “дорогоцінної” “церковно-політичної спадщини Влади-миро-Суздальської Русі” (с. 5), аби, здебільшого, в її колі надалі і залишитися. Пір-нув настільки, що в короткому вступі не знайшлося місця бодай для згадки навіть про історичне новітнє відкриття постаті князя-хрестителя за могилянської доби. Український контекст, загалом, згадано найперше в тому сенсі, що він нібито не мав відбутися (с. 6–7). Шукати більшості того, що, все ж таки, відбулося, у запропо-нованому вступному тексті, звісно ж, заняття завідомо безперспективне...

Перший розділ немало біографічний, із послідовною перевагою методу коментованого викладу літописних фактів. Такий підхід, найочевидніше, не-легко сприйняти адекватним задекларованому самою обраною темою замі-рові. Використання джерельних відомостей, логічно, мало б передбачати не “удосконалену” версію елементарного переказу, а виявлення того, як головне джерело національної історії відповідного періоду виступає свідченням і-сторичної пам'яті про князя-хрестителя. Одначе, чогось подібнішого на таке осмислення літописної традиції не запропоновано. Всупереч оголошеному намірові, обрано звичний і простіший, проте не зовсім відповідний прийня-тому на себе зобов'язанню шлях. При цьому в легкому й водночас так само немало облегшеному короткому викладі загальновідомих фактів при постій-ному, зрештою, відкритті не так, власне, до них, як їх новітніх літературних інтерпретацій від самого початку не забракло завідомих курйозів. За зразок може послужити хоча б твердження про військові походи київського князя “...а племена в'ятичів, радимичів, дулібів та хорватів, які виокремилися із дер-жавно-політичної системи Русі (виділено – В. А.)” (с. 13), чи що, нібито, в резуль-таті іншого – “к ляхом” – “...київському князеві вдалося повернути до складу Русі залюднені дулібами і хорватами східнослов'янські землі, що раніше потрапи-ли під владу Польщі (виділено – В. А.)” (с. 13). На тлі дотеперішніх уявлень з від-повідного приводу обидва висловлювання мали б стати відкриттями в науці... за умови, звичайно, що їм випадало би на відповідний статус претендувати... Однак, при так закроених “новаціях”, радше, здатна пригадатися знана ново-городська берестяна грамота з початком “невежа писа” (навіть, якщо сам грамо-тій мав на увазі не найпоширеніше тепер значення вжитого першого слова)...

Водночас уже тут привертають увагу й інші “не прочитані” (=аж надто своєрідно читані) фрагменти, як, наприклад, “Сказання Єпифанія Кипрського про 12 дорогоцінних каменях на ризи первосвященника” (с. 13) – свідчення, до того ж, безперечного “якнайживішого” переписування з російського оригіна-ду³ (перепрошую, в напливі феодалних настроїв упустив з виду можливос-ті комп'ютерного віку, коли вже не переписують, а прямо з голубого екрану стягають і на ньому ж перекладають, далі не читаючи...). Того ж наповнення також вказівка щодо того, як володар-язичник “поблизу князівського двору на високому пагорбі облаштував капище язичницьких божеств (sic!)” (с. 18).

науки утверджувати їх “особистий внесок”, здебільшого, – тотальне паплюження самої ідеї науки в ім'я все того ж непереборного управлінського запалу, ні для кого не секрет, на чому заснованого...

³ Наведений випадок далеко не одинокий, див., зокрема: “висловив було здогадку” (с. 20), “Соломон... збудував... жертівника

чужинецьким богам” (с. 23), “експедиція... мала місце 989 р.” (с. 30), “згідно христи-янській традиції” (с. 33), “згідно тогочас-ним уявленням” (с. 37), “згідно тогочасним суспільним уявленням” (с. 37), “на одній з мініатюр Трірської Псалтирі” (с. 44). Не пер-евтомлюючи прикладами з подальшого викладу, тенденцію й так випадає відзначи-ти цілком виразною.

Проникливішому читачеві випадало би зауважити, що топографія тогочасного Києва ніколи не була таємницею й розташування згаданого у літописному викладі капища наділене цілком конкретними орієнтирами. Ані близькістю до княжого двору, ні “висотою пагорба” описаним реаліям вони не відповідають ніяк. Поширені відомості про київське капище, за ще одним не менш “піонерського наповнення” визнанням, нібито “...ґрунтуються на свідченнях М. Стрийковського, яким широко послугоувалися ранньомодерні українські літописці, запозичених ними, у свою чергу, із Хроніки Георгія Амартола” (с. 20). Сентенція взагалі розходиться з логікою й немає сенсу впадати в розкручування у деталях цього відвертого детективу. Не випадало б оминати й того не менш показового твердження, за яким “...вже 11 червня 978 р., за літописною хронологією, Володимир переможцем увійшов до Києва” (с. 11) й водночас ще під 980 р. він же “...сватається” (добре відомо, як воно відбувалося! – В. А.) до полоцької княжни Рогнідъ у намірі “заручитися підтримкою (sic!) Полоцька у своїй боротьбі з братом Ярополком, що сидів у Києві” (с. 14).

Читання у поєднанні з писанням та не менш показовими успіхами редагування доходять аж до того, що святий Андрій Первозванний виявляється... “Первозданий” (с. 121), а вже відзначена своєрідність підходів допроваджує до сентенції: “Вивчення Київської Русі відбувалося в руслі “общерусской” історичної схеми, на основі династичного принципу, виробленому (sic!) московськими книжниками-історіографами і прийнятою (sic!) офіційною російською історіографією” (с. 195–196). Окремо випадає зацитувати й такий вияв нестримно-модної самореклами: “Тішу себе надією, що розгорнуті на сторінках цієї книжки (sic!) пласти історичної пам’яті всім нам допоможуть уникнути тієї риторики, яка була притаманна урочистостям столітньої давності (імперському дійству з відзначення 900-ліття кончини князя – В. А.) й спонукають до подальшої гідної маніфестації пам’яті “батька Русі” (с. 7). Як українським сучасникам мала б загрожувати ветхоросійська імперська риторика – ніхто й ніколи, очевидно, довідатися не зможе. Серед того, чого уважнішому читачеві випадає домагатися як від автора, так і, водночас, видавців, – також частина тексту, зникла після сторінки 137, закінченої (всупереч прийнятим тепер видавничим нормам) початком перенесеного слова “Феде-”. Наступну сторінку на звороті розпочинає кінець нічим не пов’язаного з попереднім текстом слова “-перь” у цитаті. Оскільки в підрядкових примітках надалі відсутні поклики 60–64, закономірно, немає й тієї частини розмірковувань, до якої вони повинні належати, чого не зауважив ні автор, ні видавці. Пропажі не випадає співвідносити з редактором, бо видання його, як і коректора... не знало. Немало “спрощений” “фінансовий проект” часів, коли книга – не так уже й рідко – презентується найперше свідченням заробляння(=відмивання) грошей, традиційних видавничих “пережитків” у їх особах не передбачав. Юні, як випадало би гадати, з огляду на численні надто сумнівні вияви професійного досвіду, майстри “Видавничого дому “Скіф” так само кинули свою роботу до друку, як автор кинув їм свою частину готового спільного успіху, до якого заздалегідь втратив інтерес (за умови, якщо такий взагалі мав якоесь об’явитися)... Усе це разом, звичайно, набагато більше залишає вражень, ніж приємний колір палітурки та зусилля з видавничого прикрашення вміщеного під нею. Як відомо, тільки зробленого не видно, не зроблене ж дереться до очей на кожному кроці...

Показовим моментом сприймається також щедрa експлуатація окремих виявів загальнопоширених новомодних поглядів. Таким, зокрема, “відповідно до

домінуючих тенденцій епохи”, трактується з серцем і виразним натиском приписана ще князеві-язичникові, до того ж, про що не так уже й часто належно пам'ятають, – на період охрещення у Корсуні десь тільки двадцятип'ятилітньому⁴ (!) – стійка “есхатологічна тривога”: “Володимирі було над чим задуматися – до прийдешнього фатального дня (кінця світу – В. А.) залишалося шість років”⁵ (с. 27). Не без тієї ж тривоги, очевидячки, мало обійтися й тоді, коли, “як і варто того було очікувати”, “...найбільшим потрясінням” для послів, відсланих задля вибору віри, “стала церковна служба за грецьким обрядом” (с. 27). При цьому не вказано найменшого наміру заслужено віднести бодай якусь скромну частку отого “потрясіння” до вразливості та залучених літературних формул молодшого літописця, як і децицію попередньо викладених “есхатологічних переживань” – так само належно уділити новішим часам. Нелегко повірити й засвідченому найсвятішому переконанню, ніби молодому князеві належало мало що не “битися в есхатологічній пропасниці” ще навіть до того, як він вирішив стати християнином після... “довгих і болісних вагань”, переживши “й сильне моральне потрясіння” (с. 25). Принаймні, перенасичення наукового викладу поезією тут надто очевидне. Непросто також зрозуміти зусилля з накладення на себе вінця співця “...відчайдушної (sic!) спроби Володимира чимдуж позбавитися разом із усією країною від язичництва” (с. 28). Проте благородний урок знаної наукової дорожцінності незабутньої високопатріотичної виховательки російського народу Александри Ішимовай (1805–1881) – “...как по одному повелению Владимира весь народ крестился в веру христианскую и из любви к государю (виділено – В. А.) решился оставить прежних богов своих” (с. 167) – надто очевидний. Зазначений крок нібито повинен був навіть прибрати ознак розгорнутого тоді в Києві... “...грандіозного історичного дійства навернення у християнство (sic!) підданих його країни” (с. 30), що далі спонукає до віднайдення знову ж “рис грандіозного акту її, Русі, “нового обрання” (с. 32). На тверде переконання автора, князеві дано було зрозуміти, “...що збереження традиційного, язичництва перешкоджало подальшому поступу молоді східнослов'янської держави, її інтеграції у співтовариство (sic!) європейських народів”⁶ (с. 37). “Із прийняттям християнства Київська держава, згідно тогочасним уявленням (sic!), ніби очистилась від скверни і з “не країни” стала країною та водночас членом світової християнської співдружності. Завдяки принизливому для візантійського імператорського дому (sic!) одруженню Володимира з Анною Пурпурогенетою, київський князь одразу ж (виділено – В. А.) посів у цій ієрархії чільне місце (sic!)” (виділено – В. А.) (с. 37). “Київський князь відтепер перестав бути варварським вождем незваної у християнському світі країни” (с. 37). До наведеного набору виявів “поглибленого екстазу” в кращих традиціях нововерненого язичника, миттєво й доглибно переповненого усякої можливої благодаті,

⁴ Новіші міркування щодо часу народження святого Володимира Великого див.: Диба Ю. Батьківщина святого Володимира. Волинська земля у подіях X століття (Міждисциплінарні нариси ранньої історії Русі-України) (Невідома давня Україна. – Вип. 1). – Львів, 2014. – С. 109–113.

⁵ Пор. аналогічний вияв у згаді про “...роковий для усіх християн 7000 (1492) р. (с. 81)” – знову ж виразний момент глибокого “особистого переляку”, породженого нездоровими вираженнями есхатологічних тенденцій новітнього “приблизнонаукового” і “навколону-

укового” досвіду.

⁶ Знаної прогресивності термін наділений настільки цінними ознаками незабутності, ще раніше навіть виступає у вигляді “співтовариства Російської імперії” (с. 7). Очевидно, автор вирішив, що без доведення на його конкретну нагоду знаної сентенції, згідно з якою історія вчить тільки того, що не вчить нічого, до пожаданого наукового успіху не наблизитися. Як товариство малося в отій імперії – воно і без ризиків історичної ретроспективи й нині на не менш незабутніх успіхах нащадків здатному бачити аж надто видно...

з ширшого набору варто додати ще й таке скромніше, проте покаже не зайве: “Іконографічні зображення атрибутів влади великого князя буди не *безтямним* (виділено – В. А.) наслідуванням візантійських зразків, а виявом самосвідомості київської політичної еліти” (с. 46).

При доланні чималого ряду аж так високо натхнених розмірковувань не настільки, а то й взагалі не екзальтований (такі поки теж не перевелися!) читач неминуче мав би постати перед закономірним запитанням: чи належить і варто немало науково титулованому нащадкові через ціле тисячоліття по тому так справді по-варварськи безцеремонно “розтікатися” з приводу подій давно забутих літ. Але це все з тих запитань, які перед самовідданими носіями найвиразніше немало переекзальтованих найновіших “наукових моделей” як самі не виникають, так і, звичайно, відповіді також не передбачають... Принаймні, якщо аотація не без незмінно прогресивної настирливості попереджує про вже нібито “готове” “осягнення феномену історичної пам’яті”, то “порядному й неупередженому” читачеві після такого облагородження власних уявлень випадало би домагатися чимало очікуваного, проте, попри сподівання, так і не отриманого на тлі щедро розсипаних “непотрібних реалій”. Немало дивної вимови теж, чи, може, правду кажучи, насамперед...

Навіть до першого розділу нотаток відзначеного понятійного наповнення набралось б і більше, проте не йдеться про їх відлічування згідно з кращими традиціями потенційних аптекарських можливостей. Зрештою, за теперішніх суцільно “дискусійних” часів у зазначених реаліях тексту і безнадійно заплутатися не так уже й складно... Й чому природний читацький інтерес повинен чути ся приреченим продиратися через настільки неподоланні хащі – незрозуміло зовсім.

Сказаного цілком достатньо для принципового висновку про запропонований образ “батька Русі” через призму нібито історичної пам’яті не тільки як виписаний у стані, правду кажучи, мало контрольованого “позанаукового екстазу”. На довершення й самого цього “творіння на засвідчену okazji” ще й не пригладжено бодай про людське око. Тому навіть підсумковий параграф, присвячений прославленню князя, не те що надто далеко від належних об’єктивних історичних акцентів і явно недостатньо показує сам процес розбудови шанування на ранньому етапі там, де джерела відобразили його еволюцію достатньо однозначно і вимовно. Чогось такого, фактично, не передбачалося взагалі всупереч виразному відсиланню до нього усього актуально доступного корпусу переказів з епохи. Запропонований виклад особливою увагою до їхнього вислову не відзначений – домінує немало улюблена у новітній літературі історіографія. Згадані розкішної подачі, проте, найперше, – не позбавлені призначення “ad decorem” численні цитати не повинні вводити в оману. Метод немало поширений, проте виступає у стійкому поєднанні з неунікненими за таких підходів наслідками. Історіографічне багатство, як відомо, не шкодить, проте винятково – за умови сприйняття його на належному місці, без засвідченої підміни історіографією історії. Вигода від чисельності наявних думок при відсутності думок власних, як відомо, найбільшою і не виглядає, й не сприймається. Про результати успіху із проникнення у чужі думки після наведених цитат розмірковувати так само – завідомі зайва трата зусиль.

Щодо контексту джерел, то як хоча б похвала князеві пера⁷ митрополита Іларіона, так і відповідний молодший текст монаха Якова відзначають постійну

⁷ Принагідно не буде зайвим відзначити, денні пропозиції (нічим, зрештою, не обумовлені – головним аргументом незмінно

увагу до постаті знаменитого в національній традиції володаря уже найближчих наступних поколінь київських церковних інтелектуальних кіл. Далі, в контексті знаного історичного процесу, закономірне продовження цього сприйняття віднаходиться на сторінках холмської частини Галицько-Волинського літопису у двох вимовних фактах. Зрештою, перший з них досі, загалом, не надто часто потрапляв під увагу. Він стосується завершення походу князів Данила і Василька Романовичів на підмогу польському князеві Конрадові Мазовецькому до Каліша (1229): "...и внидоста со славою . в землю свою . ингыи бо князь не входилъ бѣ в землю Ладъскоу толь глоубоко . проче Володимера Великаго . иже бѣ землю крестилъ"⁸. Цей найвиразніше недооцінений у дотеперішній літературі запис⁹ послідовно вказує на живу пам'ять про святого Володимира Великого у холмському середовищі не тільки як хрестителя. Вимовним її моментом, як здатна переконати наведена цитата, виявляється також літописний похід 981 р. – від давня засвоєний і осмислений з усвідомленням у ньому невід'ємного важливого факту місцевої історичної традиції. Водночас відзначене входження "в землю Ладъскоу толь глоубоко", не дивлячись на відсутність безпосередніх історично-географічних реалій, сприймається відсилання до не зафіксованої у збереженій лаконічній літописній нотатці географії тодішнього просування – поза вказаними при цьому двома конкретними "городами". Ще вимовніше наступне краще знане, близького характеру відкликання до постаті київського князя у завершенні опису чеського походу короля Данила Романовича 1253 р.: "...не бѣ бо в землѣ Роусцѣи перее . иже бѣ воевалъ землю . Чыпскоу ни Стославъ хоробрѣ . ни Володимеръ стѣи"¹⁰. Власне тут вперше у колі старокиївської традиції він

служить сила власного переконання поодиноких авторів) версія виголошення "Слова..." (с. 55) поповнює чималий ряд очевидних давніших непорозумінь, заснованих на недокладному засвоєнні загальновідомої пам'ятки. Митрополит на самому початку свого тексту цілком виразно та однозначно вказав, чого досі, здається, не зауважено, жанр укладеного твору, що, видається, позбавляє сенсу усі дотеперішні різномірні вияви трати зусиль задля встановленням "денної дати виголошення": "Ни къ невѣдѣщѣимъ бо пишемъ . нѣ прѣизлиха насыштшемса сладосты книжныа". Див.: Молдован А. М. "Слово о законе и благодати" Илариона. – Киев, 1984. – С. 79. Здається, численні прихильники усної версії стали жертвами елементарного термінологічного курйозу: вжите на початку заголовку поняття у системі жанрів тогочасної літератури ніяк не передбачало винятково усного викладу. Радше, воно навіть послідовно заперечує таку можливість.

⁸Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – Москва, 1998. – Т. 2. – Стб. 758.

⁹Один з новіших авторів пробачив тут насамперед свідчення необізнаності укладача відповідної частини тексту з Київським літописом: Плахонин А. Историческая память

и почитание предков княжеской династии Волынской и Галицкой земель XIII в. // "...а се его серебро". Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Федоровича Котляра з нагоди його 70-річчя – Київ, 2002. – С. 160.

¹⁰Ипатьевская летопись. – Стб. 821. В аналізованому тексті є відкликання до обох наведених літописних вказівок, проте вони позбавлені будь-яких конкретноісторичних реалій. Їх використано винятково з огляду на проблему часу причислення князя до святих: "У Галицько-волинському літописі під 1229 р. також знаходимо епітет великий, але вже під 1254 р. Володимир тут названий святим" (с. 61). Цим увага до унікальних прикладів присутності постаті святого Володимира Великого в західноукраїнській літописній традиції XIII ст. виявилася обмеженою. Втім, не дивлячись на засвідчену обізнаність із самою першою згадкою про князя як святого у Галицько-Волинському літописі, у підрядкових примітках на тій же сторінці, де її засвідчено, водночас вміщено твердження: "За спостереженнями дослідників, епітет "святий" вперше з'являється у середині XIV ст. у списках, що ведуть своє походження від новгородської Синодальної кормчої 1282 р." (с. 61, приміт. 132). При цьому висловлено явно надмірну довіру до

виступає святим. Хоча, звичайно, йдеться не про ситуацію конкретного описаного року, частина літопису зі збереженими обома вказівками вважається укладеною ще перед кінцем правління короля Данила Романовича, що (навіть із врахуванням зазначеного уточнення) здатне пропонувати досить вузьке датування першої згадки про князя Володимира Великого як святого.

Разом з уже давніше зауваженим у літературі щедрим цитуванням “Слова...” митрополита Іларіона в тексті завершальної, володимирської частини літопису, обидва наведені звернення до особи святого Володимира Великого засвідчують сталу присутність князя-хрестителя упродовж усього XIII ст. у духовній культурі та інтелектуальній свідомості держави його закорінених на Волині нащадків. На тлі скупості джерельних переказів відповідної вимови вказані відсилення виявляються самотні випадково збереженими безпосередніми прикладами української традиції шанування знаменитого володаря з цілого століття. Попри відсутність докладнішого відображення, незалежно від нього, – це ще також не менш очевидна у значенні реального історичного феномену, конкретна невід’ємна складова культурного процесу епохи та середовища. Відсутність закономірної уваги до цих виняткових фактів, як і, водночас, адекватного їх осмислення, звичайно, не належить до вдаліших рішень. Їх відзначення винятково позбавленою конкретики скоромовкою доводить безперечні упущення запропонованого і реалізованого викладу навіть на рівні уже самої структури. Адже йдеться про рідкісні для тогочасного корпусу українських джерел відкликання до особи святого Володимира Великого в контексті не тільки пам’яті про нього, а й водночас ще також виявів його активності на західноукраїнських теренах, значення яких для відповідної проблеми, як і осмислення постаті самого князя¹¹, не потребує окремого наголошення.

Проте історичну пам’ять про святого Володимира Великого в культурному досвіді Галицько-Волинської держави відобразили не тільки вказані відкликання холмського літопису та його молодшого володимирського продовження. Іншим так само належно не відзначеним у властивому наповненні явищем того ж культурно-історичного контексту – прикладом його подальшої еволюції виявляється безпосередній розвиток цієї традиції у наступному не менш живому її вираженні. Його пропонують відсилення до знаменитого київського володаря як предка Романовичів, що ними наділені вступні формули декількох грамот князя чи від імені князя Лева Даниловича з окресленнями “прадѣдъ нашъ црѣ Великіи Владимиръ” (версія “прадедъ нѣшъ царь Великіи Владимиръ”)¹². Втім, є підстави гадати, при цьому лише повторено старший зразок. Безперечний давніший приклад подібного характеру формулювання зафіксовано в літописі під 1149 р.: князя Юрія Довгорукого, який зайняв тоді київський престіл, охарактеризовано як “пращюра великаго Володимира . хрѣтившаго всю землю Рускоюю”¹³. Тому, можливо, зазначена формула документів князя Лева зберегла ще одне конкретне західноукраїнське відкликання до попереднього київського досвіду, випадковим

званої версії про канонізацію київського володаря нібито в середині століття зусиллями новгородського на той час князя Олександра Ярославовича (Невського) – з чималого набору фактів званої “історії, яка повинна була бути”. Або ж, навіть вірогідніше, перед нами звичайнісінька неузгодженість відмінних думок, переписаних з двох різних джерел.

¹¹ Цей аспект біографії князя-хрестителя став надбанням наукової свідомості щойно останнім часом, див.: Діба Ю. Батьківщина...

¹² Кутчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – С. 402–403.

¹³ Ипатьевская летопись. – Стб. 383–384.

збігом обставин доступне тільки з молодших списках грамот. Попри знану непевність автентичності їх самих, наведене окреслення, все ж, сприймається важливим переказом живої пам'яті про святого Володимира Великого якщо навіть не в самому княжому середовищі, то, принаймні, – не позбавленим очевидного відсилання до нього в ширшому історичному досвіді західноукраїнських земель наступного періоду. Втім, навіть якщо й прийняти неавтентичність грамот чи їх пізніше походження, вони й за таких обставин залишаються свідченням пам'яті про святого Володимира Великого в історичному перемишльсько-львівському колі пізньосередньовічної доби. Проте знані переміни ситуації у регіоні та занепад із вигасненням Романовичів давнішого елітарного наповнення місцевої історичної традиції, закономірно, мали провадити до неухильного відходу від попереднього княжого акценту зазначеного аспекту самої практики.

На зміну йому приходило неподільне домінування шанування насамперед церковного. Окремі його факти у викладі наведено. Проте зроблено це в спосіб незрозуміло своерідної хитрості, внаслідок якої виведену ще від часів князя Ярослава Мудрого єдину національну традицію розбито на окремі фрагменти, до того ж, розкидані навіть у різних частинах викладу. Для них не тільки доводиться дошукуватися спільного об'єднавчого начала. Їх не сприйнято й не показано, чого випадало б очікувати, виявами єдиної традиції, вперше зафіксованої, принаймні, уже в митрополита Іларіона. Окрім того, поодинокі наведені факти незмінно потребують також розширення їхньої вимови, належного врахування конкретного історичного контексту. Для прикладу, варто вдатися до мимохідь відзначеної (без відкликання до джерела інформації) появи від XV ст. “у Галичині та на Волині” додаткових величальних піснеспівів до святкових служб святому (с. 116). Не потребує доведення, що сама “поява” у західноукраїнському регіоні насправді повинна означати фіксування від відповідного часу в місцевій рукописній спадщині. Звичайно, немає підстав твердити так само про якусь, знову ж, “регіональне явище” на західноукраїнському ґрунті. Ширший досвід еволюції національної традиції підводить до висновку про очевидне і безперечне відображення тут загальноукраїнських тенденцій духовного життя епохи. А новіші результати студій над еволюцією релігійної культури підказують у відзначеному явищі вияв усе ще не побаченого й належно не осмисленого знаменного загальнонаціонального духовного піднесення, започаткованого з відновленням історичної Київської митрополії із центром у Києві й наступним докорінним переосмисленням усієї сукупності культурного досвіду у процесі утвердження пізньосередньовічного його варіанту. Цей процес заново сприйнято щойно не так давно при вивченні української іконографії Покрову Богородиці як одного з характерних і показових, хоча й ніби часткових за самою природою, прикладів не зауваженого як давніше, так і останнім часом, уже після зазначеного його наукового відкриття, відповідного якнайширшого комплексу явищ¹⁴.

Однак розумінням, нерідко, немало різнорідних виявів національного культурного досвіду як розрізнених елементів єдиної цілісної традиції у її внутрішніх перемінах свідомість автора позначена явно недостатньо. Показовою її особливістю є, радше, відсутність такого усвідомлення. Натомість, самовіддано вдаючись до обширних цитат, безкритично переказується чималий ряд “успішних” цілеспрямованих намагань новітніх ідеологів Москви та їх подальших

¹⁴ Александрович В. Покров Богородиці. Дії з історії українського мистецтва. – Т. 4). – Українська середньовічна іконографія (Сту- Львів, 2010. – С. 271–359.

імперських наступників наділити київського володаря московською “шапкою Манамаха”. За званої дорожочінності схемою у викладі послідовно незмінно акцентовано, насамперед, присутність київського князя у пізнішій московській та похідній від неї, вибудованій на її основі ще молодшій російській свідомості. За такого трактування відірваний від власного історичного ґрунту святий Володимир Великий виявляється немов “московським полоняником”, приставленим служити найперше імперським інтересам та амбіціям розбудованої за новіших часів віддаленої окраїни його держави з її знаними претензіями до спадщини й образу святого Володимира Великого. Тому, вдавшись до теми пам’яті в самостійному й самодостатньому, історичному вимірі, автор, фактично, немало відійшов від прийнятого завдання й чимало зусиль потратив на трактування про щось, все таки, не тільки зовсім інше, а й у загальноприйнятих вимірах властивої пам’яті з нею самою навіть не так уже й сумісне. При цьому наполегливо робиться вигляд, нібито цей унікальний в історії приклад цілеспрямованого свідомого фальшування, який зі самою історією не лише не має, а й навіть заздалегідь не здатний мати нічого спільного, є, власне, “зовсім іншою історією” та об’єктивно повинен сприйматися тільки такому сенсі, і повинен бути акурат якнайсправжнісіньким автентичним виявом історичної пам’яті про старокіївського володаря... Не обійшлося й без такого нічим і ніяк не пов’язаного з постаттю святого Володимира Великого та пам’яттю про нього загальноулюбленого московського сюжету, як приїзд до Москви митрополита київського Петра (Ратенського) та облаштування надалі на порожньому місці московського церковного осередку (с. 73–74), зрештою, так само звично поданого з очевидною незмінною перевагою апологетичного, а не історичного підходу – винятково через його сприйняття як важливого моменту майбутнього вивищення Москви.

Втім, навіть і в цих у знаному інтересі (чи найперше з наявності чималої доступної літератури?) стосовно докладніше викладених аспектах теми бракує немало моментів, істотних для її належного розуміння й виведеного від нього трактування, а безпристрасний погляд підмінено недалеким нерозбірливим переказом завідомо нездорової апології. Для автора привласнення Московією чужої історії немов цілком очевидне (с. 79). Показово, однак, що, попри приділення немалої уваги цьому процесові, саме так його охарактеризовано тільки один єдиний раз і при цьому зовсім побіжно. Здебільшого, текст послідовно пропонує гідну кращого застосування прив’язаність як до давнішої, так і новішої російської апологетичної традиції, внаслідок якої конкретна тема пам’яті про святого Володимира Великого в її історичній еволюції нерідко підмінюється працьовитим викладом різноапологетичної російської історіографії, з-поза, як уже стверджено, властивого кола взятої теми. Досить часто у ній йдеться, власне, насамперед не про історичну пам’ять, а нічим не обмежену маніпуляцію історичною постаттю київського князя в інтересах москвофільської доктрини, що якнайвиразніше видає уже відзначену особисту зорієнтованість самого автора, принаймні незрозумілу нерозбірливість. Виникає навіть враження, ніби, віднайшовши щось зовсім “завидне”, в захопленні від засвоєного “скарбу”, він ладен забути як про об’єкт власного інтересу, так і свого героя загалом...

Засвідчений при розгляді першого розділу й надалі незмінно залучений метод звільняє від необхідності докладнішого, в деталях огляду усього прихованого під нібито історичною пам’яттю про строкиївського володаря, немало присипаною і пересипаною новішою московською уробленою – тамтешньою уже “славою”, з історичним Києвом нічим і ніяк не пов’язаною. Тому з

очевидною користю для теми та її майбутнього надалі випадає зупинитися на окремих з численних пропущених моментів – найперше, звичайно, українського контексту та вартісних уточненнях як важливого додаткові до поодиноких викладених не видуманих, а справжніх, історичних сторін проблеми.

З огляду потенційних доповнень варто, спершу, вдатися до фактів знаного новгородського досвіду, оскільки на місцевому ґрунті віцїліло немало достатньо раних важливих мистецьких відсилань до різнорідних виявів історичної пам'яті про святого Володимира Великого. Місцева культурна практика не тільки позначена все ще недооціненою у її широкому наповненні послїдовною київською орієнтацією, знищеною і згодом забутою щойно з підпорядкуванням Новгороду московським правителям. Водночас вона зберегла показний підбір рідкісних для свого часу різноманїтних виявів релїгійного шанування святого київського князя. В. Ричка лише досить побїжно відзначив новгородський контекст, самого його як окремого явища самодостатньої історичної мови не зауваживши (с. 72), не подавши при цьому жодної конкретики поза кількома побїжними відсиленнями звично в іншому місці до місцевої іконографії (с. 97).

Правда, здається, містифікацією виявляється найдавніший зафіксований у новїшїй літературі такий приклад, – нібито на фасаді знаної новгородської церкви Спаса на Нередиці мала знаходитися фреска 1246 р. з “Успїнням” та святими Володимиром і Ольгою обабіч¹⁵: у статті, вказанїй як джерело відповідної відомості, згадки про щось таке виявити не вдалося¹⁶. Зображення святого князя разом зі святими Глібом і Борисом у знанїй за пізнішими зразками фронтальній редакції частково збереглося серед знищених фресок 1380-х років церкви святого Федора Стратилата в Новгороді¹⁷, що вказує на якусь ширшу місцеву традицію відповідної іконографії уже на другу половину XIV ст. Водночас це також безсумнівне відтворення певного київського першовзрїця, синхронних чи, бодай, середньовічних слїдів якого не зафіксовано не тільки на київському ґрунті, а й в Україні загалом¹⁸. У самому Новгороді такий уклад

¹⁵ Смирнова Э. С., Лаурина В. К., Гордиенко Э. А. Живопись Великого Новгорода. XV век. – Москва, 1982. – С. 195. Тут же наведено лаконічний огляд зразків відповідної іконографії XIII–XV ст. Їх новїший, розширений перелїк запропоновано: Смирнова Э. С. Искусство книги в Древней Руси. Лицевые рукописи Великого Новгорода. XV век. – Москва, 2011. – С. 254.

¹⁶ Див.: Дмитриев Ю. Н. Изображение отца Александра Невского на нередицкой фреске XIII в. // Новгородский исторический сборник. – Новгород, 1938. – Вып. 3–4. – С. 39–57.

¹⁷ Кольбове відтворення див.: Лифшиц Л. И. Монументальная живопись Великого Новгорода XIV–XV веков. – Москва, 1987. – Табл. 267. Відтворення фрески у стані до пошкодження див.: Смирнова Э. С. Искусство книги... – С. 250 (чорно-біла репродукція).

¹⁸ Можливо, саме до цієї традиції відкликається одинока давніша така пам'ятка, ідентифікована в Україні, – знана ікона кінця XVII ст. з церкви пророка Іллі в місті Ратне Волинської обл. (Київ, Національний

художній музей України, новїші репродукції див.: Шедевры украинского иконопису XII–XIX ст. – Київ, 1999. – № 33. – С. 83; Міляева Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона XI–XVIII столїть. – Київ, 2007. – С. 413. – Лл. 429). Хоча в нїй старокиївських святих потрактовано за іконографічною нормою, щонайранїше, тільки другої половини XVII ст. (як видається, – не без слїдів провінційного портретного малярства). Дещо давнішим переказом відповідного укладу з київського середовища сприймається вирішена за звичною для епохи схемою ікони в багатому різьбленому обрамленні гравюра із зображенням святого князя в рїст та невеликими постатями святих Гліба і Бориса на обрамленні з “Синопису” Інокентія Гїзеля 1680 р.: Гизель І. Синопис. – Київ, 1680. – С. 60 (Запаско Я., Ісаевич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. перша: 1574–1700. – № 580). Принаймні, вони виразно засвідчують уклад, знаний за новгородськими зразками від другої половини XIV ст.

відтворено ще також у приблизно на століття молодшій знаній таблетці Софійського собору (Москва, Музей-квартира П. Д. Коріна)¹⁹. Показово, що немов нічого спільного з відповідним укладом не має вціліла тільки в копії XIX ст. мініатюра з виготовленого близько 1414 р. рукописного збірника новгородської кремлівської надвратної церкви святого Володимира Великого, у якій він ніби пригортає до себе вміщені перед ним менші постаті обох синів²⁰.

Важливим переказом новгородської іконографії князя сприймається також ікона молитовного ряду, можливо, намальованого після пожежі 1414 р. для уже згаданої надбрамної церкви Новгородського Кремля (Москва, Державна Третьяковська галерея)²¹. Це перший ідентифікований досі випадок впровадження святого Київської Церкви до поширених у тогочасній практиці релігійної мистецької культури молитовних рядів, укладених із зіставлення вибраних святих. Запропоноване зображення, взороване на іконографії пророків²², підказує відсутність давнішого відповідного сталою досвіду відтворення образу канонізованого київського володаря на місцевому ґрунті. Очевидно, “пророка” версія мала більше побутування на місцевому ґрунті, оскільки зафіксована ще такого пізніша поясна ікона (XVI ст. ?) з того ж храму того самого зразка²³. Обидві ікони здатні бути результатом активності певного вужчого середовища, відзначати конкретний збіг чинних насамперед на місцевому ґрунті якихось обставин. Показовим, однак, виступає використання тієї ж версії у вказаній (с. 89) молодшій пам’ятці московської спадщини – серед фресок Діонісія в Успенській соборній церкві Кирило-Білозерського монастиря.

Унікальним не тільки для самого середовища переказом новгородського шанування стало освячення на честь князя-хрестителя згаданої церкви на воротах Новгородського кремля (1311)²⁴. Посвячення храму однозначно вказує не тільки на попереднє причислення до святих, а й уже певну тривалішу традицію побутування такого визнання. Запропоновані досі здогади з приводу того, як воно “мало виникнути” нерідко наповнені немало відмінною конкретикою й не позбавлені очевидних виявів наївності. Найкраще засвідчені на новгородському ґрунті приклади церковного шанування, безсумнівно, повинні було мати за собою не відображений у джерелах з інших регіонів ширший вихідний старокиївський контекст. Інакше неможливо зрозуміти побутування самої традиції у різних частинах розділеної від початку XIV ст. канонічної території історичної Київської митрополії. Щодо Новгороду розбудоване місцеве шанування святого князя сприймається, насамперед, яскравим прикладом усе ще недооціненого в його справжній значимості історичного тяжіння тамтешнього середовища.

Безумовно, немає ніяких підстав вбачати в запровадженні ширшого церковного шанування київського князя немало популярну в дотеперішніх спробах його тлумачення вірогідну нібито “регіональну ініціативу”²⁵, хоча

¹⁹ Евсеєва Л. М. Аналойные иконы в Византии и Древней Руси. Образ и литургия. – Москва, 2013. – Ил. 99.

²⁰ Смирнова Э. С. Искусство книги... – С. 250.

²¹ Найдокладніше про неї див.: Смирнова Э. С., Лаурина В. К., Гордиенко Э. А. Живопись... – С. 194–195.

²² До такого іконографічного родоводу зазначеної постаті увагу привернуто: Смирнова Э. С., Лаурина В. К., Гордиенко Э. А. Живопись... – С. 195.

²³ Репродукцію див.: Смирнова Э. С. Искусство книги... – С. 254.

²⁴ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – Москва; Ленинград, 1950. – С. 93, 334.

²⁵ Свого часу її, насамперед на новгородському ґрунті, схильні були вбачати в традиції Покрову Богородиці. Проте докладніше дослідження показало тут лише нічим не аргументований регіональний патріотизм. Насправді класична новгородська середньовічна

прикладів подібних “ініціатив”, здатних так активно побутувати поза первісним вихідним контекстом, в історії Київської Церкви досі ніби не відзначалося. В опрацьованих дотепер джерелах не віднайдено слідів відповідного акту, проте сумніватися у ньому як безперечному історичному факті немає ніяких підстав. Можливо, князя канонізовано на спосіб найдавнішої зафіксованої для Київської Церкви практики, званої за відзначенням у літописі під 1108 р. “вписанням до синодика” святого Феодосія Печерського²⁶. Щойно від початку XIV ст. шанування канонізованого князя відновлено в місяцесловах²⁷. Показово, що серед найдавніших прикладів виявляються такі безперечні рукописи старокіївського родоводу²⁸, як не відзначеного конкретного походження Оршанське Євангеліє XIII ст. (запис у молодшому доповненні з XIV ст. до старшого рукопису)²⁹ та київське Лаврське Євангеліє кінця XIV ст.³⁰ (обидва – Київ, Національна наукова бібліотека України імені Володимира Вернадського). Вони не тільки стверджують функціонування відповідної традиції на українському ґрунті й, зокрема (через Лаврське Євангеліє), – у київському середовищі. Водночас у них випадає вбачати ще також важливу вказівку на безпосереднє продовження досвіду, відзначеного в попередньому столітті на сторінках холмського літопису короля Данила Романовича. Обидва рукописних свідчення дають важливі конкретні факти мало відображеного в доступних нині джерелах церковного шанування святого Володимира Великого з того періоду, який, фактично, проігноровано в напливі явно надмірної прив'язаності до чужих (втім, послідовно чужорідних і самій історії!) незмінних “імперських амбіцій”.

Поряд з цими важливішими прикладами, існують також скромнішого значення несамотійні зображення, насамперед в молитовних рядах на полях ікон та обрамленнях шитих пелен, історичних (житійних) сюжетах ікон святих Гліба і Бориса та відповідних мініатюрах³¹. Вони пропонують не тільки яскравий і різноманітний за вимовою мистецький контекст новгородської історичної гравітації до Києва як свідчення особливостей виведеного з найдавніших часів релігійно-культурного досвіду новгородського середовища. За умов постійно наростаючої загрози від Москви маніфестація такої прив'язаності прибирала водночас ще й ознак очевидного антимосковського забарвлення. Тому вибірково, з опущення істотних позицій з-поміж відзначених новгородських іконографічних сюжетів, пригадування відповідного явища у запропонованому викладі

іконографія з-перед XVI ст. послідовно повторює київський зразок, див.: *Александрович В. Покров Богородиці.* – С. 191–208.

²⁶ Ипатьевская летопись. – Стб. 259–260 (“того же лѣта вложи Бѣ въ срѣце анхимандриту . игумену Печерскому . нача понужати Фешкतिсть Стополка кнѣза . вопсати Федосья . в синаникъ . Боу тако изволшю . Стополкъ же радѣ быѣ вовбѣшаса створити се . и се вѣды житѣ его . и нача Стополкъ оузвѣщати житѣ Федосьево . и велѣ и вписати в сѣнаникъ . еже створи митрополить вписа его в сѣнаникъ . повелѣ же митрополить по всѣмъ епискупьамъ вписати Федосья в сѣнаникъ . вси же епѣпи с радостью вписаша . и поминають его во всѣхъ сборѣхъ”); *Лаврентьевская летопись.* – Стб. 283 (“вложи Бѣ в серѣце Фешкѣсту игумену Печерскому .

и нача възвѣщати князю Стополку . дабы вписалъ Фешдосья в сѣнаникъ . “радѣ бывѣ вбѣшаса и створи . повелѣ митрополиту вписати в синодикъ . и повелѣ вписывати по всѣмъ епѣпьямъ . и вси же епѣпи с радостью вписаша . и поминати и на всѣхъ зборѣхъ”).

²⁷ *Лосева О. В. Русские месяцесловы XI–XIV вв.* – Москва, 2001. – С. 91–92.

²⁸ Там же. – С. 92.

²⁹ Про нього див.: *Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга.* – Львів, 1995. – № 37.

³⁰ Про нього див.: *Запаско Я. П. Пам'ятки...* – № 50.

³¹ Давніший їх огляд з-перед початку XVI ст. див.: *Смирнова Э. С., Лаурин В. К., Гордиенко Э. А. Живопись...* – С. 195. Пор.: *Смирнова Э. С. Искусство книги...* – С. 254.

обертається забуттям окремих істотних для епохи сторін теми, власними ж зусиллями створеною, як і на українському ґрунті, своєрідною порожнечою там, де насправді не бракує цілком конкретних вимовних свідчень яскравого процесу еволюції традиції. Водночас витворений на такий спосіб вакуум самовіддано заповнено немало розбудованим новішим московським контекстом.

Однак із наполегливими московськими зусиллями щодо присвоєння святого Володимира Великого в реалізованому викладі так само далеко не все логічно виразно та цілком однозначно. Тут теж не бракує уже знаної нам ретроспекції “потрібних” новіших поглядів на давнішу історичну дійсність. Докладніший огляд переконує, що автор глибоко перейнявся московськими – віддавна незмінно апологетичними – візіями й, попри погляд нібито з достатньо протилежної сторони, так чи інакше й сам зумів немало причинитися, найперше, до пропаганди відповідних московських тенденцій.

Тут, насамперед, випадало б навести уже відзначеного виразно своєрідного наповнення фразу, покликану ствердити: “Висхідним пунктом московської самосвідомості становила (sic!) ідея неперервності церковної і династичної єдності від Києва до Москви (sic!)” (с. 78). Однак новіші дослідження переконують, що реальна історична картина спершу немало часу насправді була, делікатно кажучи, дещо відмінною. Насправді спадкоємність від Києва виявляється ідеєю, набутою лише в процесі поступового розростання знаних московських амбіцій – лишень від другої половини XV ст. Первісно Москва, закономірно, мислила себе в початково властивому їй власному історичному контексті. Московські книжники генерації ще перших десятиліть XV ст., яким, за В. Ричкою, нібито уже – і навіть не в першому поколінні – належалося бути творцями ідеології “Московського царства”, не відходячи від історичної правди, сприймали і подавали ситуацію цілком інакше. Тоді про претензії на Київ ще не йшлося зовсім й вони схильні були розпочинати історію своїх князів тільки від заснування заходами князя Володимира Мономаха міста Владимира на Клязьмі³². Щойно дещо молодше новгородське літописання подало під 6496 (988) р. апокрифічного характеру звістку “о походе князя Владимира Святославича в Словенскую землю, основании им города Владимира на Клязьме и крещении местных жителей”³³. Як ствердив новітній дослідник: “С помощью этого недоуверенного текста... удалось “подверстать” крещение Руси к истории Московского государства, сделать его фактом “своей” истории”³⁴. В. Ричка повторив саме цю завідому вигадку новішої московської пропаганди, спосіб творення якої нещодавно докладно показав і розвінчав Юрій Діба (див. приміт. 33). У закономірному історичному розвитку цей відвертий апокриф й започаткував знану згодом теорію стосовно не тільки нібито переходу київської традиції до її історичної віддаленої східної окраїни, а й згодом – навіть засновану на надто вже “делікатних” підставах погодінську версію щодо перенесення туди ж

³² Новгородская первая летопись... – С. 469.

³³ Огляд відповідних текстів див.: Діба Ю. Батьківщина... – С. 259–275. У монографії – це не єдиний приклад цілеспрямованого фальшування української літописної традиції. Навіть на матеріалах вузького історичного періоду, якому присвячене дослідження, та ширшого контексту відповідної епохи таких конкретних фактів набралось значно більше.

³⁴ Сиренов А. В. Идеи национальной истории в русском историческом нарративе XV–XVII вв. // Тези міжнародної конференції “Історичні нарративи “Русі” у Великому князівстві Литовському, Речі Посполитій, Гетьманщині, Московській державі і Російській імперії наприкінці XV – середині XVIII ст.: в пошуках своєї історії”, Львів, Український католицький університет, 9–12 листопада 2016 р.

київського населення. Волею немало “веселих”, як тепер виглядає, патріотично настроєних імперських чи бодай імперськи зорієнтованих істориків жителям Подніпров'я наказано рятуватися від монголів акурат там, де присутність нападників виявлялася власне найвідчутнішою³⁵...

Відзначена схильність до московської апології та вразливість на її успіхи, своєрідна “зачарованість на схід” прибрала досить різноманітних виявів. Так уже в самій назві першого “московського” розділу, всупереч загальновідомим історичним реаліям, йдеться про ідеологію Московського царства від... XIV ст., до чого, як щойно стверджено, навіть самі ідеологи ще тривалий час “не могли додуматися”. Не меншим фантомом взагалі виступають також ніяк не згідні з історичною логікою... “північно-східні слов'яни” (с. 71), найочевидніше, “свіжоспечені”. За стосованою методикою та логікою, їх випадає сприймати самою “вершиною” “східного слов'янства” (версія – православного слов'янства), до якого так наполегливо апелюється неодноразово (с. 75, 89, 115), що читач не має найменшого шансу забути не тільки про нього самого, а й водночас незмінне для нього від XIX ст. наповнення імперської свідомості безпосередніх нащадків “самых лучших из славян”.

Переповідання цілеспрямованих московських зусиль з присвоєння старокиївського досвіду підсумовано наступним способом: “Боротьба Москви за першість у православному слов'янському світі закінчилася присвоєнням Володимира московським історичним дискурсом, перетворення у фігуру загальноруського значення, включенням до орієнтованого на Велике князівство Московське телеологічного нарративу” (с. 89). У цій істотно “розумово ускладненій” конструкції за звичною для автора методою немало наплутаного зовсім різнорідного. Безперечно, насправді повинно йтися не про увесь “православний слов'янський світ”, оскільки на нього Москва, як відомо, стала задивлятися значно пізніше, а тільки старокиївську спадщину. Зовсім незрозуміло, як “регіональне” за самою природою московське присвоєння святого Володимира Великого мало б перетворити його на “фігуру загальноруського значення”. Таке уявлення могло постати винятково в голові, схильній не добачати зовсім відмінності між руським і московським. Очевидно, варто було сказати: найперше московського значення, оскільки давніша московська свідомість до київського князя та його спадщини, як є усі підстави стверджувати, не признавалася. Однак за такого коригування постає наповнення не зовсім потрібне не лише для Москви, а й – вільного чи підневільного – одного з її українських апологетів (втім, самі мотиви вибору навряд чи вартують затрати зусиль на з'ясування). Проте твердження про “розвиток культу Володимира Святого” внаслідок царського вінчання Івана Грозного (с. 98) явно на той же спосіб підмінює поняття, оскільки насправді мало йтися, звичайно, ніяк не про київського князя, а тільки використання його особи в інтересах розбудови новонародженої московської доктрини. Дивно, що між такими реаліями не вловлено ніякої відмінності.

Історичну пам'ять про князя в українській культурній традиції не лише вміщено після докладно описаного московського присвоєння, а й подано у викладі, не позбавленому безперечної своєрідності. Наведені скоромовкою відзначені обидві згадки Галицько-Волинського літопису залишилися уже далеко позаду й початок “українського” розділу трактує про культурну та літургійну

³⁵ Aleksandrovykh V. The Unparalleled Significance of Volume 3 in Hrushevsky's History of Ukraine-Rus' // Mykhailo Hrushevsky. History

of Ukraine-Rus'. – Edmonton; Toronto, 2016. – Vol. 3: To the Year 1340 / Translated by Bohdan Strumiński. – P. lix–lx.

пам'ять немало улюбленого в очах автора "східного слов'янства" (с. 115). Навіть відзначені грамоти князя Лева Даниловича повинні засвідчувати традицію винятково щойно... XV–XVI ст. (с. 116), так ніби вона мала тільки тоді вперше з'явитися готовою, як Афіна з голови Зевса. А інтерес до особи князя серед його безпосередніх нащадків немов повинен посилитися щойно "з кінця XVI ст." (с. 116). Тобто, раніше його на тлі всенаростаючих сусідських "царських амбіцій", немов, й не повинно бути зовсім... Так святий Володимир Великий в Україні, фактично, виявляється ніби постаттю найперше вже козацької доби, уявлення про яку, до того ж, повинні бути засновані не на автентичних старокиївських джерелах, а їх викладах зусиллями польських істориків XVI ст. Останній, усе ще не осмислений феномен широкого побутування зазначених польських авторів в історичній свідомості епохи, як добре відомо, не був, однак, єдиним. При докладнішому розгляді він виявляється лише одним з розпропагованих зусиллями новітніх історіографів, не схильних приділяти належній увазі іншій стороні процесу. Адже поряд із зазначеними польськими друкованими викладами, національна свідомість епохи, як відомо, засновувалася, водночас, і на автентичних списках літописів, зокрема – збережених досі, виконаних для князів Острозьких та Четвертинських (утверджених в дотеперішній історії під іменами новітніх російських власників-колекціонерів Хлебнікова й Погодіна). Серед її спадщини відзначена навіть така виняткова позиція доробку київського середовища, як згадана адаптація Повісті временних літ для потреб тодішньої шкільної освіти. Хоча самі ці факти побутують у науковому вжитку достатньо давно, належного місця у ширшій історичній свідомості навіть доволі вузького кола професіоналів, як видно, вони все ще так і не зуміли посісти.

Від могилянських часів постать князя-хрестителя зайняла помітне місце також у мистецтві, втім, і в новому для національної культури його напрямі – графіці. Відповідну традицію розпочали засновані на єдиному спільному зразку з середовища Києво-Печерського монастиря гравюри київського Анфологіону 1619 р.³⁶ Тут, звичайно, не бракувало позицій тогочасного досвіду, по яких до нас не дійшло жодного сліду. Свідченням цього сприймається хоча б рідкісна гравюра, скомпонована за зразком іконографії "Дерева Ессея", де в основі композиції ліворуч від хреста стоїть "царь Влади[мир]", а вище – на гілках розквітлого хреста вміщені святі Гліб, Антоній Печерський й у завершенні – Богородиця³⁷. Іншим переказом є не відзначена у В. Рички znana з копії прорису Абрахама ван Вестерфельда 1651 р. фігура князя, виконана посередині втраченої центральної частини знаменитого портрету княжої родини у Софійському соборі³⁸. Показово, що тогочасна іконографія виступає насамперед

³⁶ Анфологіон. – Київ, 1619. – С. 1032, 1041 (другого рахунку) (*Запаско Я., Ісаєвич Я.* Пам'ятки... – № 120).

³⁷ *Deluga W.* Grafika z kręgu Ławry Pieczarskiej i Akademii Mohylańskiej (Biblioteka Tradycji Literackich. – Nr 21). – Kraków, 2003. – Tabl. V. – II. 25 (у репродукованому примірнику відсутня права третина композиції).

³⁸ Репродуковано: *Смирнов Я. И.* Рисунки Киева 1651 г. по копиям их конца XVIII века // Труды XIV Археологического съезда в Еатеринославе 1905. – Москва, 1908. – Т. 2. – Табл. VI, рис. 1. Принагідно варто привер-

нути увагу до вірогідної спільності іконографічного джерела постаті з протографом згаданих гравюр 1619 р. Принаймні, своєрідне відзначене (*Александрович В.* Проблеми інтерпретації групового портрета княжої родини в головній наві Софійського собору // Проблеми та досвід вивчення, захисту, збереження і використання архітектурної спадщини. Матеріали Перших науково-практичних Софійських читань (м. Київ, 27–28 листопада 2002 р.). – Київ, 2003. – С. 15) трактування вбрання, за якого, плащ, огортаючи фігуру від заду, спереду

у київському осередку. Різноманітність цих виконаних у достатньо короткому проміжку часу зразків вказує на досить активне й різноманітне у конкретних виявах звернення до постаті святого князя у тогочасному київському середовищі. Приклади відомі й серед доробку майстрів львівського кола. З поміж них найранішою стала гравюра князя на престолі з Анфологіону 1638 р.³⁹ Присутність у руках хреста й скіпетра відсилає до вихідного київського протографу, оскільки вказані деталі побутували у київській іконографії другої половини століття, зокрема, в згаданій гравюрі 1680 р.

Проза зазначеною софійською фрескою, не зафіксовано давніших позицій серед доробку українського малярства. Вони виявляються щойно з-перед кінця XVII ст. Тут, насамперед, домінує виняткова для західноукраїнської спадщини велична ікона знаного жовківського митця Івана Рутковича (+1703) з жовківської міської церкви Різдва Христового 1697–1699 рр. (Національний музей у Львові імені [митрополита] Андрея [(Шептицького)])⁴⁰. За нею, очевидно, варто бачити київський зразок. Залишається усе ще не опублікованим її повторення, яке син майстра Михайло виконав для церкви Різдва Богородиці в Ковалівці (тепер у складі села Жуків) поблизу Любачева на території Польщі. У Польщі зберігся й ще один унікальний приклад західноукраїнської іконографії князя – разом з Трьома святителями він зображений на стінках амвону 1685 р. з церкви Різдва Богородиці в Королеві Руській (Окружний музей у Новому Сончі)⁴¹. Анонімний маляр з віддаленої окраїни української етнічної території не мав у своєму розпорядженні певного зразка й так само використав іконографію пророка, царя Давида, як і за майже два століття до нього автор згаданої новгородської ікони з молитовного ряду.

Показово, що, поза ранішим київським софійським, усі віднайдені досі такі зображення в українському малярстві походять з часу знаменного піднесення національної традиції перед кінцем XVII ст. й належать до все ще не оцінених у ширшій вимові його показових свідчень. До важливих і рідкісних переказів належить також виконаний в традиціях київської школи другої половини XVIII ст. унікальний рисунок видатного українського маляра Володимира Боровиковського (1757–1825) з початкового, миргородського періоду його біографії (Санкт-Петербург, Державний Російський музей, далі – ДРМ)⁴². У тому ж контексті повинна бути вказана й зана академічна композиція іншого “петербурзького” українця – Антона Лосенка (1737–1773) “Володимир і Рогнеда” (ДРМ)⁴³. Ці показові вияви пам'яті залишилися поза увагою. Натомість віднайшлося немало місця для пізніх маніфестацій імперськи забарвлених зусиль, серед яких до ілюстрацій потрапив “продольний (sic!) розріз” київського Володимирського собору (с. 175) і “малювання” святої княгині Ольги з нього ж (с. 179). Проте відсутність автентичної іконографії князя з XVIII ст. вельми

переходить у поділ долішнього вбрання пропонує також трактування одягу святих князів Гліба та Бориса в зазначених київських гравюрах.

³⁹ Анфологон. – Львів, 1638. – Арк. 503 (Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки... – № 259). Звичайною не зауваженою помилкою є віднесення до львівської видавничої продукції також згаданого київського Анфологіону 1619 р. (с. 134).

⁴⁰ Міляева Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона... – С. 384. – Іл. 385.

⁴¹ Maszczak M. T. Ikony w zbiorach Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu. – Nowy Sącz, 2010. – Nr 186. – S. 126.

⁴² Алексеева Т. В. Владимир Лукич Боровиковский и русская культура на рубеже 18го–19го веков. – Москва, 1975. – С. 32. – Ил. 8.

⁴³ Коваленка Н. Русский классицизм живопись скульптура графика. – Москва, 1964. – С. 473.

показова для тенденцій розвитку тогочасної релігійної мистецької культури, насамперед, звісно ж, на теренах підросійської України. В. Ричка на численних конкретних прикладах показав, як відкликання до постаті князя виступали, насамперед, в імперському контексті. Не показав, звичайно, протилежної сторони – як при цьому винищувалася невід’ємна українська складова пам’яті.

Знані обставини історичної долі національної традиції, її відкриття й осмислення та необхідність усе ще так і не проведеного відшарування з-під багатосотлітнього російського імперського нальоту привели до відсутності серед нинішніх виявів національної свідомості багатьох істотних сторін власного історичного минулого. Актуальний стан його осмислення немало ускладнений неприсутністю у нинішньому досвіді окремих важливих виявів культурної практики, як, наприклад, студій рукописної книжкової спадщини, в Україні все ще відзначених надто скромними здобутками. Це не дає змоги з належною повнотою сприйняти окремі істотні складові традиції, вимушуючи залишатися у відповідному колі питань при окремих, принагідно давніше зафіксованих фактах. Проте не підлягає сумніву, що головна українська складова історичної пам’яті разом з тими невід’ємними її елементами, що їх визначило поширення відповідного досвіду поза Україною, пропонує цілісну організовану картину історичної еволюції від початків в XI ст. Знане московське фальшування на такому тлі сприймається епізодом, не позбавленим вихідного зв’язку з нею, проте виразно окремим, у якому перед самою історичною пам’яттю наперед послідовно виходить її цілеспрямоване спотворення, позбавлене будь-якого співвіднесення з власне пам’яттю у її загальноприйнятому визначенні. Внаслідок цього відповідний контекст мало спроможний додати до проблеми пам’яті у властивому розумінні цього поняття. А однією з неодмінних передумов її належного об’єктивного осмислення є очищення від усього “збагачення” непогамовної у її імперських потребах новішої сусідської запопадливості.

Передувілейне видання – з огляду на обрану тему – мало шанс стати важливим кроком на цьому шляху. Проте, попри усі можливі позитивні сторони, визнавати його таким не випадало би ніяк. Про рівень “наукових жартів” – разом з нуникненними супутніми їм виявами того ж наповнення наукової майстерності – йшлося немало. Вони, звісно, не належать до пропозицій, здатних забуватися... Проте головне, що залишається від скомпонованого на такий спосіб викладу, – стійкий образ київського князя у ролі, насамперед, московсько-імперського “персонажу”, приреченого на побігеньки у накинутах через століття самозваних “господарів” усього обширного комплексу його історичної спадщини.

Таке враження здатний перекрыти хіба що новіший, витворений у їхньому ж колі, набагато виразнішої вимови, зовсім недавньої дати образ – зосередженої постаті святого Володимира Великого, гнівно крокуючого геть від цегляних стін навкруг Боровицького пагорба – і навіть із їхньою “шапкою Манамаха” над високо піднятим чолом...

Інститут українознавства імені Івана Крип’якевича НАН України